

САКРАЛІЗАЦІЯ ПРИРОДНИХ ОБ'ЄКТІВ У ДУХОВНІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНЦІВ ПОДІЛЛЯ

У статті розглянуті особливості у процесах сакралізації природних об'єктів – долин, урочищ, дерев, парків, джерел та ін. Висвітлено основні причини, які передують процесу сакралізації природних об'єктів.

Ключові слова: святиня, Поділля, сакралізовані природні об'єкти.

Особливості сприйняття та розуміння вірянами релігійних об'єктів є актуальними питаннями в етнології. У першу чергу тому, що відповіді на них дозволять простежити виникнення процесів паломництва та поклоніння святиням. І якщо у випадках з суто релігійними предметами – ікона, хрест, мощі, монастир, першопричиною сакралізації є безпосередній зв'язок із сакральним, то відносно природних об'єктів такого прямого зв'язку немає. Метою цієї публікації є визначення основних критеріїв, причин та особливостей, якими мають володіти природні об'єкти, для того щоб у системі народної релігійності вони вважались сакральними. Інформація зібрана у ході польових досліджень подаватиметься переважно узагальнено, а цитати зі збереженням стилістичних особливостей мовлення респондентів.

Хоч тема є цікавою та актуальною, у сучасній етнології нею цікавляться досить побіжно. Зазвичай, перевагу віддають вивченню історії сакральних локусів, їх місцю у загальній системі народної релігійності чи дослідженням фольклору, який у різних своїх формах (пісні, легенди, перекази) подає варіанти утворення сакрального об'єкту. Вивчення релігійних об'єктів знаходиться на зіткненні об'єктів дослідження фольклористики, краєзнавства, релігієзнавства, географії та етнології.

Тему частково висвітлив Кулаков В. Його дослідження стосувалося території південної частини Миколаївської області. Особливу увагу автор приділив вивченню можливих варіантів різностороннього використання та охорони ландшафтних комплексів досліджуваної території. Проте процес «сакралізації» пояснений, як один із способів зв'язку людини з територією де вона народилася, тобто сакральний ландшафт ототожнюється з поняттям «рідна земля»¹. Л. Отрошко вважає, що «процес сакралізації природного довкілля відбувається у свідомості за участю несвідомого, шляхом надання предметам, подіям чи явищам символічного змісту і значення, що разом становлять символічний смисл»². Це визначення для нашої роботи є актуальним, оскільки результати польових досліджень частково підтвердили таке пояснення утворення сакральних природних об'єктів. Досить близько до поставленої нами проблеми підійшла В. Канська у своїй статті «Конструктивно-географічний аналіз антропогенних історико-археологічних заповідних об'єктів Поділля». Розглядаючи заповідні об'єкти Поділля, автор так пояснює причини сакралізації ландшафту: «Часто причиною сакралізації ландшафту стає його унікальність через пейзажні чи лікувальні особливості: незвичайні обриси скель, гір чи пагорбів, вікове дерево, джерело із цілющою водою, печери, карстові провали тощо. Тобто сакралізація залежить від естетичних чи інших властивостей ландшафту, цінних для певного суспільства»³. Не погодитись із таким висновком ми не можемо, оскільки більшість сакралізованих нині природних об'єктів Поділля мають унікальні пейзажі, чим приваблюють туристів. Фольклорна частина кожного з таких об'єктів, поєднує в собі особливості історичних подій та

народного їх трактування, що виливається у формах легенд та переказів, з різночасовими на-шаруваннями уточнення чи доповнення сюжетних ліній.

Сакральні території Поділля розглядає і В. Воловик, звертаючи особливу увагу на співіснування сакрального та профанного ареалів у межах етнокультурних комплексів. Автор наводить відомі визначення терміна «сакральний ландшафт», що були опубліковані з 1999 по 2009 рр., та якими і досі користуються вчені. Вміщені у статті карти детально показують особливості розміщення різних релігійних об'єктів у системі етнокультурного простору⁴.

Ґрунтовне дослідження щодо вивчення сакралізованих ландшафтів опублікувала О. Окладнікова. У монографії висвітлено особливості утворення та збереження певних видів сакральних ландшафтів на території Російського Заполяр'я, Східного Сибіру та Забайкалля. Дані розміщені у розділі «Задачи исследования сакральных ландшафтов», частково можна використувати для подібних досліджень на території України. Визначення термінів, подані автором, чітко роз'яснюють суть понять «сакральний ландшафт» та «сакралізація простору»⁵.

Зі стрімким розширенням мережі паломницьких подорожей відомості про сакральні об'єкти почали вміщувати у туристичні путівники, подаючи найнеобхіднішу інформацію про них⁶.

Коли мова йде про певні частини ландшафту чи природні об'єкти, виникає питання чи знаходяться вони під охороною держави. Природоохоронна діяльність місцевих та державних органів влади яскраво простежується при охороні пам'яток лісництва – алеї, вікові дерева, пам'ятки садово-паркового мистецтва, джерела води, з особливим мінеральним складом, ділянки ландшафтів з унікальною флорою та фауною і т. д. Характеристики та особливості вище згаданих об'єктів, які оберігаються законом, позначаються науковими термінами та підтримуються на належному рівні.⁷ Більшість із таких заповідних об'єктів для віруючої людини має особливий сакральний зміст. Частина сакральних природних об'єктів не є під охороною і їх збереженням займаються віряни. Про особливості природоохоронної діяльності на території Вінницької області пише Т. Мельник. Автор описує основні типи пам'яток, що знаходяться під охороною, та вказує на основні проблеми, пов'язані з незначною кількістю заповідних територій у області⁸.

Питання захисту місцевих святинь розглянуто на сторінках праці «Защита местных природно-исторических святынь». Автори розробили програму забезпечення збереження природно-історичних святинь місцевого значення та згрупували їх за типологічними особливостями – кургани; священні та меморіальні джерела, річки, озера та болота; меморіальні, священні, вікові дерева, священні гаї; історичні скелі, яри, урочища, пагорби, валуни, вали, городища, замки, печери, дороги, місця легендарних військових таборів, залишки давніх зруйнованих міст; сакральні, духовні ландшафти. У роботі наголошується на значимості малих об'єктів заповідання, якими є місцеві святині, для збереження особливостей ландшафту населеного пункту. Також вказується, що природно-історичними святинами варто вважати об'єкти, які є максимально збереженими, та не використовуються у промисловій чи сільськогосподарській сфері⁹.

Автором цієї роботи вже опубліковано кілька статей, у яких висвітлюються питання ставлення віруючого населення областей, що входять до історико-етнографічного регіону Поділля, до цілющих джерел. Описано особливості сприйняття водних локусів та вказано причини, які зумовили їх сакралізацію¹⁰. Окрему публікацію автор присвятила історії виникнення та сучасному функціонуванню Іосафатової долини – особливого сакрального місця на території Вінницької області¹¹.

У роботах науковців часто зустрічається визначення «сакральний ландшафт». Використовують його як пояснення комплексу природних об'єктів та антропогенних доповнень та впливів (святилища, церкви, каплиці та інші форми релігійних споруд). Проте у цій публікації ми прагнемо виокремити природні об'єкти із комплексу сакралізованого ландшафту. Доцільність такого розмежування полягає в тому, щоб простежити причини надання певним локусам релігійного значення. Цілком зрозумілим є, наприклад, сакралізація простору біля церков, монастирів, кладовищ та ін. – він набуває ознак сакрального після створення релігійного осередку. В той

же час, такі об'єкти найчастіше будуються там, де вже є сакральний простір – місця, які вважаються вірянами святими. А от причини сакралізації таких об'єктів, як парк, урочище, долина, джерело, мають ряд передумов та особливостей. Саме їх ми спробуємо охарактеризувати на прикладі історико-етнографічного регіону Поділля.

Проаналізувавши літературу та матеріали польових досліджень можна підсумувати, що майже у кожному населеному пункті сакральні пам'ятки поділяються на дві групи. Перша – релігійні об'єкти – церва, монастир, костел, кладовище, придорожні хрести, каплиці. Друга – сакральні місця, які означені або не означені релігійною приналежністю – джерела та криниці, парки, алеї, вікові дерева, гаї чи урочища.

Першу групу об'єктів на означеній нами території, респонденти відносять до святих місць чи святинь в першу чергу. Це дає нам можливість говорити про певні візуальні форми, за якими віруюча людина виокремлює святиню з профанного середовища. Тобто, належність до сакрального тут визначається формою об'єкта, яка є знайомою людині. Таким чином, наявність таких об'єктів чи предметів на певній території перетворює її, у свідомості вірянина, на сакральний комплекс. А сприйняття останнього з релігійної точки зору, зумовлює відповідні поведінкові норми.

Іншу ситуацію спостерігаємо щодо другої групи сакральних пам'яток. Досліджуючи водні локуси, а саме джерела та криниці, на території Вінницької, Хмельницької та Тернопільської областей, було помічено, що усі вказані об'єкти, певною мірою, вважаються сакральними. Пояснюється це ставленням віруючих людей до води як до цінної субстанції, від якої залежить усе живе. Таким чином, процес сакралізації гідрологічних об'єктів розпочинається із сприйняття води як сакральної рідини. Тому за аналогією із релігійними спорудами – місце, де вода витікає, також стає сакральним. Не відносяться до святих місць – болота, мочарі, трясовини та ін. Потенційна небезпека цих об'єктів залишала їх поза ареалом використання у сільському господарстві, а традиційні вірування про перебування у них демонічних істот – відмежовували їх від релігійного простору.

Як ми вже зазначали, святі місця, віднесені до цієї групи, також можуть мати елементи пізнішої адаптації до окремих релігійних культів, найчастіше християнських. Зазвичай це каплиці, хрести, купелі з відповідними ритуальними предметами – ікони, хрести, фігури святих, спеціальний одяг та ін.¹² Їх наявність біля локуса підвищує ступінь його сакрального значення у загальному комплексі просторових уявлень жителів населеного пункту. Відомо, що встановлюються вони вибірково та за наявності особливих ознак, які пояснюються як чудо, божая воля, промисел та ін. Такими ознаками у наших публікаціях ми назвали: лікувальні властивості води, перекази про чуда явлення церковних предметів чи святих. Окремим типом джерел є водосвятні – їх використовують у ритуальних діях для припинення засухи та викликання опадів.¹³ Такі локуси, окрім господарського застосування, використовуються переважно з цією метою, а перекази про швидку зміну погоди після ритуальних дій посилювали віру у особливе сакральне значення об'єкта.

Варто зауважити, що в переважній більшості відомості про цілющість води не є підтверджені лабораторними дослідженнями і ґрунтуються виключно на особистих переконаннях вірян. Дуже часто, обґрунтовуючи свої твердження про особливі властивості води, респонденти посилаються на наукові або наукоподібні факти. Розповідають про фахівців, які «приїжджали з області (району чи столиці – Н. Ш.), брали воду, а потім присилали висновки, що вода є дуже лікувальна»¹⁴. Такі дані не підтверджуються документально, проте «авторитет фахівців» посилює віру у цілющість води. Процес сакралізації цих об'єктів формується із таких частин:

- сакралізація води, як основоположного фактору життя;
- сакралізація простору навколо витoku;
- утворення малих фольклорних форм, завданням яких є поширення відомостей про локус;
- усталення серед віруючого населення сприйняття локуса як святого місця, що є завершальним етапом сакралізації природного об'єкта.

Релігійна основа переказів та легенд має ряд сюжетів поширених на території Поділля. Для більшої імовірності сприйняття легенд, за основу брались напіввигадані історії про провалення церков, возів з церковним начинням, явлення святих. Такі мотиви легко сприймалися у середовищі віруючих та активно поширювались, а інколи і модернізувались чи доповнювались. У випадках із водосвятними криницями у переказах наголошували на особливо коротких проміжках часу між молитвою та очікуваними опадами: «Тут як тільки засуха довго літом і треба дуже дощу, то приходять баби з батюшкою святити Вдовине. Обично приносять із собою щось для трапези. То скільки я тут живу ще ні разу вони не змогли нормально потрапезувати після молитви, все злива йде»¹⁵.

За даними частини інформаторів, особливо шанованими є джерела, у яких, за переказами, знаходили церковні предмети. У таких випадках спостерігаємо процес набуття ознак сакрального від сакрального. Такі локуси відразу починали шануватись як місцеві святині, біля них проводили молебні, освячували воду. Хоч достовірність факту віднайдення предметів культу важко перевірити – віруючій людині достатньо переказів про те, що ця подія відбулася. Історії про чудесні явлення популярні у переказах про ікони, а їх зв'язок із водним локусом посилював віру людей у цілющість та чудотворність цих об'єктів. Також поширеними є перекази про різноманітні зцілення, що було незаперечним фактом святості локуса.

Означені алгоритми сакралізації можна екстраполювати і на інші природні об'єкти, враховуючи їх особливості.

Лікувальні властивості іншої, хоч і меншої, частини водних локусів, які досліджувались емпірично протягом тривалого часу, стали основою для їх сакралізації. Відсутність наукового обґрунтування лікувальних властивостей води зумовлювала використання з цією метою більш зрозумілих релігійних пояснень. Віряни бажаючи особливим чином виокремити джерело чи криницю «спеціалізували» їх, виокремлюючи лікувальні особливості. Так з'явилися джерела, які лікують хвороби очей, шкіри, органів травлення та ін. З розвитком науки, воду з цих витоків перевіряли на наявність мікроелементів, які позитивно впливали на зміну стану здоров'я людини. Хоч висновки експертиз і пояснювали механізми лікування водою, традиція віри у надприродні сили, що наділили воду чудодійними властивостями, більш пристосована до потреб вірянина. До цього типу локусів застосовувався дещо інший механізм сакралізації:

- сакралізація води, як основоположного фактору життя;
- сакралізація простору навколо витoku;
- виявлення покращення самопочуття чи зникнення ознак хвороби після вживання води;
- активна перевірка виявлених лікувальних властивостей іншими членами громади та визначення основних лікувальних властивостей;
- пояснення відмінності локуса від інших «проявом божої благодаті, заради спасіння нас грішних»¹⁶;
- усталення серед віруючого населення сприйняття локуса як святого місця та завершення сакралізації природного об'єкта.

Наступним предметом сакралізації є вікові дерева. На території Поділля заповідних зон для збереження цього типу пам'яток діє більше сотні. Проте у народі більш потужним способом зберегти подібні пам'ятки є їх сакралізація. Перехід у новий статус відбувається в певний період, часто це може бути чийсь намір знищити дерево. У таких випадках механізм сакралізації здійснюється у пришивдшеному режимі. Для випадків коли ж екстрених ситуацій немає, коли кілька поколінь людей несуть інформацію про дерево чи групу дерев застосовується такий механізм:

- сакралізація природи та захоплення віком дерева;
- вік дерева спочатку «встановлюють» із переказів, потім перевіряють за архівними матеріалами:

а) якщо дані підтверджуються, то об'єкт стає офіційно сакралізованим, а відомості про нього інколи доповнюються деталями, які народна уява вважає доцільними;

б) якщо ж відомостей немає, то історія утворюється. Часто у таких випадках використовують історичних персонажів, які нібито були у цих краях та посадили це дерево;

– із поширенням одної із двох історій (інколи вони нашаровуються одна на одну утворюючи унікальні фольклорні сюжети) об'єкт переходить у сферу сакрального.

Використання у легендах про вікові дерева відомостей про історичні постаті сприяє кращому сприйняттю нового об'єкта. В першу чергу сакралізацію провокує повага до віку дерев: «Вони стільки всього пережили, скільки ж людей вони увиділи, шкода що нам не можуть розказати. Їх старість є вже святиною. От у нас є липи столітні (Алея вікових лип у Вінницькій області – Н. Ш.), які Потьомкін садив, щоб Катерина II їхала і бачила, які він порядки наводить»¹⁷.

Окремим типом сакралізованих природних об'єктів ми вважаємо долини, урочища та парки. Особливість процесу їх переведення із профанного середовища у сакральне досить специфічна. На досліджуваній території ці об'єкти поєднані однотипною причиною сакралізації – військові дії та загибель великої кількості людей. Незалежно від достовірної кількості загиблих, їх національності чи релігії, місце, де вони загинули вважається святим. Це пояснюється особливостями сприйняття смерті у духовній культурі українців. Територія, де загинули раптовою, трагічною смертю, вважається місцем, де спочивають зложні мерці. Такі локуси не використовують у господарських цілях, не забруднюють та не відвідують без потреби (облагородити територію, вшанувати пам'ять). Місце спочинку навіть однієї людини вважається її рідним святим, а «місце, де пролилось багато невинної крові, де загинули хлопці, яких ніхто не може пом'янути по-человечески, і тим більше, воно знаходиться біля нас живих, ми маємо охороняти та беспокоїтись про їх вічний спокій»¹⁸. Так респондентка описала урочище «Гайдамацький яр» на березі річки Бушанка у Ямпільському районі. Місце досить популярне серед туристів, а екскурсоводи люблять розповідати різні варіанти боїв гайдамак на схилах яру. Для урізноманітнення туристичної програми місцеві гідни на основі окремих, вирваних з історичного контексту, подій утворюють нові сюжетні лінії, чим доповнюють міфологію об'єкта.

Хочемо звернути увагу на такий тип природних пам'яток як парки «Партизанської слави», «Пам'яті» чи «Героїв війни». У них ніхто не вів бойових дій, тут рідко є вікові дерева, проте вважаються вони сакральними об'єктами. Тут основним критерієм набуття сакральних ознак є історична пам'ять та, як зазначають деякі респонденти, «звичка вироблена ще за радянських часів. Нас заохочували йти до пам'ятника загиблим солдатам, який у нас в парку, і забороняли йти до церкви, от так ми і звикли що це теж святиня»¹⁹. Сакралізація цих об'єктів орієнтовно розпочиналась із того, що на традиційні уявлення про смерть та пов'язані з ними обрядодії нашаровувались відомості про нові місця, що символізували пам'ять про героїчну та подвижницьку смерть. На нашу думку, цей процес не мав на меті сакралізовувати об'єкт. Усвідомлення того, що цей тип пам'яток, несе у собі історичну інформацію про війну та втрати на ній, розпочало процес сакралізації. Сьогодні біля пам'ятників у таких парках розміщують хрест, що наочно свідчить про завершення процесу сакралізації цих природних об'єктів. «У нас в селі біля пам'ятника Неізвесному солдату пару років назад поставили хреста і освятили. Тепер туди ходять більше людей і для мене це місце теж святе, бо ї хрест стоїть і могила є»²⁰.

Причиною сакралізації можуть бути релігійні події, як у Іосафатовій долині. Історію виникнення та розвиток цього локуса ми дослідили у іншій публікації²¹. Процес сакралізації таких об'єктів відбувається за принципом «сакралізація від сакрального». Явлення Богородиці, святої для віруючої людини особи, наділило такими ж ознаками і територію, де це, за переказами, трапилось. Подальша робота на поглиблення віри у особливість цього локуса здійснювалась у двох напрямках – фольклорному (поширення сюжетів, що провокували збільшення паломництва) та матеріальному (масові встановлення хрестів). Обидва вони укорінили у народі віру у сакральність цього об'єкта, не зважаючи на те, що довести істинність видіння неможливо.

Простеживши основні механізми сакралізації природних об'єктів, можемо зробити висновок, що основною метою цього процесу є сприйняття природного об'єкта як святині. Для досягнення цієї мети використовуються різні фольклорні форми, які вербальними засобами поширюють

відомості про локуси. Розповсюдження переказів про чуда, які імовірно відбувались біля об'єктів, пришвидшують процес їх сакралізації. Першопочаткові елементи, які зумовлюють початок цього процесу, у кожного типу природних локусів різні. Для водних об'єктів це сакралізація води, для місць битв, вікових дерев – сакралізація простору. Названі основи формувались тривалий час, і тепер переходять у поколіннях як обов'язковий комплекс знань про навколишнє середовище та спосіб збереження незахищених законом сакральних об'єктів.

- ¹ Кулаков В. В. Гуманістичний ресурсний потенціал ландшафтних комплексів (на прикладі півдня Миколаївської області): Автореф. дис. ... канд. географ. наук. – К., 2011. – С. 13.
- ² Отрошко Л. Теоретико-методологічні засади дослідження сакральної символіки в українознавстві // Український альманах. – Вип. 7. – 2012. – С. 184–185.
- ³ Канська В. В. Конструктивно-географічний аналіз антропогенних історико-археологічних заповідних об'єктів Поділля // Наукові записки Вінницького педуніверситету. – Вип. 21. – 2010. – С. 108. – Сер. Географія.
- ⁴ Воловик В. В. Категории сакрального ландшафта // Географический вестник. – 2013. – Вып. 4 (27). – С. 26–34.
- ⁵ Окладникова Е. А. Сакральный ландшафт: теория и эмпирические исследования: монография. – М.-Берлин, 2014. – 230 с.
- ⁶ Чотирнадцять мандрівок Вінниччиною. – К., 2009. – 104 с.; Двадцять дев'ять зупинок від Хмільника до Хмельницького. – К., 2009. – 120 с.
- ⁷ Реєстр природно-заповідного фонду Вінницької області. – Вінниця, 2005. – 52 с.
- ⁸ Мельник Т. І. Природно-заповідні території Вінниччини // Подільська старовина: Наук. зб. Вип. IV / Вінниц. обл. краєзн. музей. – Вінниця, 2008. – С. 397–402.
- ⁹ Борейко В. Е., Подобайло А. В., Руденко В. Ф. Защита местных природно-исторических святынь. – Серия: Охрана дикой природы. – К., 2002. – Вып. 25. – 144 с.
- ¹⁰ Шудляк Н. О. Чудодійні джерела Тернопільщини // Матеріали XXVII Всеукраїнської наукової інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку». – Переяслав-Хмельницький, 17 листопада, 2016. – С. 213–217; Шудляк Н. Чудодійні джерела Вінниччини // Матеріали XXV Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку». – Переяслав-Хмельницький, 2016. – С. 37–41; Шудляк Н. Цілющі джерела – православні святині Хмельниччини // Науковий журнал «Молодий вчений». – №9 (36). – 2016. – С. 182–187.
- ¹¹ Шудляк Н. Юсафатова долина – історія і сьогодення // Етнічна історія народів Європи. – Вип. 49. – К., 2016. – С. 146–156.
- ¹² Шудляк Н. О. Чудодійні джерела Тернопільщини // Матеріали XXVII Всеукраїнської наукової інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку». – Переяслав-Хмельницький, 17 листопада, 2016. – С. 213–217; Шудляк Н. Чудодійні джерела Вінниччини // Матеріали XXV Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку». – Переяслав-Хмельницький, 2016. – С. 37–41; Шудляк Н. Цілющі джерела – православні святині Хмельниччини // Науковий журнал «Молодий вчений». – №9 (36). – 2016. – С. 182–187.
- ¹³ Шудляк Н. Чудодійні джерела Вінниччини // Матеріали XXV Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку». – Переяслав-Хмельницький, 2016. – С. 39–40.
- ¹⁴ Записано 17.03.2016 р. Шудляк Н. О. від Латайко Лідії Василівни, 1948 р. н., у с. Капустяни Тростянецького р-ну Вінницької обл. – Архів автора.
- ¹⁵ Записано 28.01.2015 р. Шудляк Н. О. від Шадріна Олександра Віталійовича, 1965 р. н., у с. Тернівка, Крижопільського р-ну Вінницької обл. – Архів автора.
- ¹⁶ Записано 28.01.2015 р. Шудляк Н. О. від Лапій Оксани Іванівни, 1972 р. н., у с. Тернівка Крижопільського р-ну Вінницької обл. – Архів автора.
- ¹⁷ Записано 20.03.2016 р. Шудляк Н. О. від Войціцької Марії Пилипівни, 1942 р. н., у с. Блідки Немирівського р-ну Вінницької обл. – Архів автора.
- ¹⁸ Записано 01.12.2015 р. Шудляк Н. О. від Грабової Людмили Олександрівни, 1938 р. н., у с. Сумівка Бершадського р-ну Вінницької обл. – Архів автора.

¹⁹ Записано 30.01.2015 р. Шудляк Н. О. від Гончара Петра Григоровича, 1941 р. н. у с. Городківка Крижопільського р-ну Вінницької обл. – Архів автора.

²⁰ Записано 03.02.2015 р. Шудляк Н. О. від Протасової Лідії, 1963 р. н., у с. Тернівка Крижопільського р-ну Вінницької обл. – Архів автора.

²¹ Шудляк Н. Іосафатова долина – історія і сьогодення // Етнічна історія народів Європи. – Вип. 49. – К., 2016. – С. 146–156.

В статье рассмотрены особенности в процессах сакрализации природных объектов – долин, урочищ, деревьев, парков, источников и др. Изложены основные причины, которые предшествуют процессу сакрализации природных объектов.

Ключевые слова: святыня, Подолье, сакрализованные природные объекты.

The article deals with peculiarities in the processes of sacralization of natural objects – the valleys, ravines, trees, parks, forests and others. The basic reasons that precede the process of sacralization of natural objects are studied.

Keywords: shrine, Podillia, sacral natural objects.